

ACHIEVEMENTS OF MARIA DYTNYIAK IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN MUSIC CULTURE
OF THE WEST DIASPORA

The article presents retrospection review of creative activities of Maria Dytyniak – who was born in Ternopil region in the context of Ukrainian music culture of West Diaspora. In the article the emphasis is placed upon such sides of creative personality as choirmaster, public figure, musicologist.

Богдан Кіндратюк

СТУДІЇ ДЗВОНАРСЬКОГО МИСТЕЦТВА ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті досліджується феномен церковних дзвонів і дзвонінь в Україні. Формулюються програмні завдання як підстави для системних наукових пошуків, робиться спроба об'єднати зусилля фахівців різних галузей знань, зокрема етнології. Це сприятиме комплексному вивченню дзвонарського мистецтва Західного Поділля.

Дзвони – не тільки розповсюджені церковні атрибути в парафіях Західного Поділля, а й народні музичні інструменти, пам'ятники історії, матеріальної культури, твори художнього ливарництва, пам'ятки писемності й механічних систем. Ці ідіофони, їхні образи займають належне місце у фольклорі, творчості прозаїків, поетів, композиторів і художників.

У силу національних й історичних особливостей українська кампанологія (дзвонознавство) – молода наука. Предмет її дослідження – дзвони й усе, що з ними пов'язано. Підґрунтя національної кампанології закладало багато вчених. Відомості про історію побутування дзвонів на теренах Русі-України можна знайти й у студіях російських дослідників кінця XIX – початку XX ст. Арістарха Израїлева, Петра Казанського, Костянтина Нікольського, Миколи Олов'янішнікова, Сергія Рибаківа, Миколи Фіндейзена, у сучасних науковців Лариси Благовещенської, Юрія Пухначова, Олександра Ярешка.

Безпосередньо українським дзвонарським мистецтвом на початку XX ст. цікавилися Йосиф Пеленський [26], Володимир Січинський [30]. Значну увагу дзвонам перемишльської єпархії з Лемківщиною включно приділяв єпископ-помічник Григорій Лакота, що готував монографічне дослідження (після арешту Г. Лакоти й заслання у Воркуту подальша доля двох товстих альбомів рідкісного в українській науці матеріалу невідома) [2, 178].

Останніми десятиріччями в Україні посилилася зацікавленість до студій над історією церковних дзвонів і обрядових форм дзвонінь, з'являються нові публікації [8; 19; 41; 29; 38; 9, 79-94; 37]. Першим, хто ґрунтовно опрацював давні традиції виробництва дзвонів серед творів художнього ливарництва України, був Павло Жолтовський [17]. Хоч його робота заклала основи для різноаспектних досліджень [4], але в сучасних працях мало йдеться про поширення дзвонарського мистецтва саме в Україні [28; 29; 37], інколи навіть відсутні згадки про церковні дзвони й дзвоніння в характеристиці таких складових культури Київської Русі як Релігія і Церква, Музика, Прикладне мистецтво [7], тобто відомості про дзвонарство не потрапили в синтетичні праці з історії культури України [див. ще: 20] чи її регіонів, приміром такого, як Поділля [27]; часто дослідники переносять помилкові твердження з радянських енциклопедій, зокрема про нібито запозичення дзвонів із Візантії [23, 109]. Багатьом публікаціям бракує власне музикознавчої спрямованості, а також церковно-літургійного контексту; наприклад, описуючи розвиток церковної музики, автори публікацій не згадують про таку невід'ємну її складову, як дзвоніння [20, 989-995; 25, 119-126]. Деякі роботи, хоч і спираються почасти на український матеріал, зовсім опускають власне його історично-культурне тло. Однією з причин такої ситуації, на наш погляд, є невизначеність наукової проблематики стосовно церковних дзвонів і дзвонінь, не сформульовано програмні завдання як підстави для системних

досліджень, чекає свого впорядкування українська історіографія з цих аспектів пошуків етномузикологів, не зібрано весь матеріал про дзвонарське мистецтво. Вирішення цих актуальних питань сприятиме вивчення його особливостей на різних теренах України, зокрема в такому своєрідному етнографічному регіоні, як Західне Поділля. Окреслення напрямів наукових досліджень – мета й завдання даної статті.

У розповіді про дзвонарське мистецтво Русі й Росії естонського емігранта Ельмара Арро, що опублікована у славістичній збірці «Музика слов'ян. Внески до історії музики Східної Європи» [1; 16] на підставі опрацювання різних джерел, фактично вперше після 1917 р. подано поважну інформацію про російську дзвонарську культуру (не випадково нині науковці закликають досліджувати дзвін як один із найменш вивчених і загадкових музичних інструментів) [24]. Викладаючи зарубіжному читачеві цілісну інформацію про давньоруське дзвонарське мистецтво, Е.Арро намагався привернути увагу до проблеми її актуальності не тільки для російських колег, адже воно – один із найособливіших чинників східноєвропейської історії культури й музичного мистецтва. Дзвоніння впливало на мораль, звичаї та залишило глибокий слід у східно-європейському музичному фольклорі; сприяло розвитку церковного співу, зокрема було не лише підґрунтям розвою його багатоголосся, а й допомагало формуванню так званих національних шкіл звуку в Білорусії, Росії, Україні [1, 77].

Проблемою для нинішнього стану досліджень в Україні на рівні вивчення дзвонарського мистецтва є те, що літописні згадки про нього інтерпретуються з позиції російської методології історії; вважається, що була перерва у традиції виготовлення дзвонів на теренах середньовічної України тощо [14, 3-4]. Вивчаючи історію появи дзвонів на теренах Київської держави та її значення в розвої дзвонарства, ми вже звертали увагу на роль і місце звукових сигналів, зокрема дзвонінь, у церковній практиці Русі-України, де стало традицією скликати вірних на богослужіння не тільки за допомогою бил, а й дзвонів. Оскільки Візантія, за винятком деяких константинопольських соборів, не знала дзвонів і цю роль виконували била, то слов'яно-руська Церква, перейнявши звідти богослужбові книги, а із Заходу дзвони, поступово заміщає ними в майже всіх своїх богослужбах регламентоване дзвоніння за допомогою бил. Згодом у церковному й громадському житті України сформувалася своя практика їх використання – створена й утверджена багатостолітнім досвідом і побутом, що знайшло своє віддзеркалення в церковних уставах, регіональних звичаях [15].

Серед першочергових завдань української кампанології – вивчення джерельної бази церковних дзвонів і дзвонінь (джерела розподіляють на три основні групи: писемні, археологічні та польовий матеріал). Уже особливої уваги потребує останній, оскільки ще живуть на Західному Поділлі свідки розвитку дзвонарського мистецтва до Другої світової війни, збереглися дзвонарські династії, як і самі дзвони. Вцілілі елементи живої традиції будуть взірцем для реконструкції дзвонарства та дадуть змогу чимало в'яснити й уточнити цю традицію з інших джерел.

У час, коли церковні споруди для дзвонів доукомплектовуються цими ідіофонами, питання уставних засад дзвоніння, його канону в богослужінні має особливу вагу. Про функцію дзвонів ми довідемося передусім із церковних Уставів. Їхнє вивчення допоможе також знайти ті місця, де починає мінятися вказівка про використання не била, а дзвона. Це допоможе встановити час появи нової термінології, відтворити реальну картину настання перелому щодо цього в Типіконах, формування уставних засад функціонування дзвонінь в українському богослужінні.

Цінними писемними джерелами щодо історії дзвонів і дзвонінь є літописи. Окремі аспекти аналізу цих повідомлень і їхня інтерпретація з позиції української музичної медієвістики – основа наукових пошуків [14]. Перспективним у цьому аспекті є вивчення «Архива Юго-Западной России», праці Антона Петрушевича «Сводная галицко-русская летопись» (ці багатотомні видання ще не осмислені в аспекті розвитку дзвонарства на Західному Поділлі), а також монастирських і козацьких літописів.

Серед цих джерел увагу дослідників мали б привернути інвентарі замків, монастирів, яких багато на теренах Поділля, візитації парафій тощо. Отримані матеріали варто б порівняти з описами дзвонів, які були реквізовані на мілітаристські потреби [див., приміром: 3; 32]. Це допомогло б зга-

дати давніші пам'ятки дзвонарського мистецтва, на підставі цього можна спробувати їх розшукати чи простежити подальшу долю.

У ряді перспектив фіксації зображень дзвонарів чи дзвіниць як плерерних музичних споруд цікаві результати дає не тільки збір і систематизація планів міст, монастирів, де показані дзвіниці й твори художників, де вони змальовані як доміанти монастирських комплексів, а й передусім ті малярські роботи, що так чи інакше зображають різні життєві ситуації, які потребували церковних дзвонів. Наші розвідки щодо різного змалювання дзвонів і паламарів, наприклад, в іконографії «Страшного Суду», дають змогу краще вивчати різні способи підвішування дзвонів, прийоми гри на них, одяг паламарів як джерело інформації про їхній соціальний статус тощо [15]. З цією метою потребують систематизації малюнки дзвонів і дзвонарів у різних зображальних джерелах.

Вже час звернути увагу на характеристику функціонування осередків підготовки дзвонарів і паламарів. Прикладом таких осередків є братські школи [35, 31]. Відома школа, що була свого часу в Січі при св. Покровській церкві «на монастирском подворьє» [31, 145]. Як бачимо, навчання дзвонарів, паламарів здійснювалося і в чернечих обителях, тому важливими є пошуки нових архівних джерел, зокрема тих, що зберігаються на Поділлі [див., наприклад: 3]. Це сприятиме кращому визначенню важливості бил, дзвонів як літургійно-музичних інструментів, що допомагали налагоджувати чернече життя, славити Бога, використовувалися в інших важливих ситуаціях. Вдосконалення церковного дзвоніння сприяло поширенню дзвонів і їхньої музики [18].

Дзвонарство як особлива національно-специфічна форма мистецтва – інструментальний варіант української народної музичної творчості. На жаль, ще й нині деякі етномузикологи цей різновид народної творчості, мабуть, за інерцією недостатньо сприймають [20, 980-1006; 6, 20-30] (приємним винятком є статті Петра Зборовського [5], Любомира Кушлика [21], Ігоря Мацієвського [22], Михайла Тимофіїва [33], котрі продовжили почате Гнатом Хоткевичем вивчення бил, дзвонів у системі українських народних інструментів [34]). Зближення мистецтва дзвонів із народно-пісненими й інструментальними жанрами надавало звукам цих ідіофонів особливої музично-естетичної цінності [39; 40, 169]. Не випадково Леонідом Черкаським докладніше висвітлюється місце, яке вони займають серед українських народних інструментів [36, 29-40].

Випадки руйнування унікальних дзвонів потребують вирішення на державному рівні. Вже назрів час дбати про їхнє збереження як мистецьких пам'яток. Кожен дзвін потребує детального опису; актуальним завданням є складення Каталогу збережених дзвонів на теренах Поділля.

Суттєвою є ергологічна проблема, тобто назріла потреба зайнятися історією виробництва дзвонів у Західному Поділлі. Вивчення дзвонів багатьох областей України показує, що на одній споруді ми можемо зустріти ідіофони різного часу, різних майстрів, місць виготовлення, якості звучання тощо [11]. Напевно, цікаві результати принесло би аналогічне дослідження всіх дзвіниць Тернопільщини зі своїми комплектами ідіофонів.

Поважною методологічною проблемою є запис звучання дзвонів і дзвонів. Серед завдань важливим є укладання списку індивідуальностей дзвонів цього регіону України – маємо на увазі нотування їхніх звукових спектрів, які б склали повну характеристику цих ідіофонів у Каталозі. Необхідне дослідження віброакустичних характеристик дзвонів і споруд для них, що не тільки дало б можливість зібрати базу даних, а й стало б підґрунтям відродження традиційних дзвонів.

Наступним питанням є запис різних видів церковних дзвонів. Разом із упровадженням їх уставних засад необхідно фіксувати місцеві традиції, які існували й відновлюються. Не менш актуальним є студіювання регіонально-стильових особливостей дзвонів. Вони включали б локальні виконавські традиції, дзвонарську термінологію та її етимологію, техніку гри, музичні композиції, характерні співзвуччя, типи фактури, ритмічні формули тощо.

Насамкінець важливою проблемою є визначення місця дзвонів у духовній культурі різних національностей [13], що населяли Західне Поділля, художнього феномену церковних дзвонів і дзвонів, їхніх взаємовпливів, вписування в систему часовимірних категорій і визначення співвідношення з такими поняттями, як звук, символ, мова, мовлення, простір, час [28], їх естетична оцінка.

З метою наукового вирішення цих питань необхідно найбільш повно враховувати дані про специфіку церковних дзвонів та функціонування їх у різних ситуаціях як у минулому, так і в наш час. У пригоді тут стане відображення дзвонарського мистецтва в усній народній творчості. На це джерело науковці ще не достатньо звертали увагу [12]. Оскільки дзвони й дзвоніння майже не вивчені з погляду літургійної практики, то в Україні, де знайшли відображення місцеві традиції, багато проблем акумулюється лише на етнологічному рівні.

Особливості дзвонів, без сумніву, можуть бути зафіксовані у творах українських письменників, поетів [10], зокрема вихідців із Західного Поділля, як це зустрічається у творах такого майстра художнього слова, як Улас Самчук, літературний хист якого дозволяє отримати особливо місткі словесні образи почутої дзвонівної музики, яка розкриває силу її впливу на людей, сприяє кращому вивченню українського дзвонарського мистецтва.

Визначення наукової проблематики щодо студій феномену церковних дзвонів і дзвонів, формулювання програмних завдань як підстав для системних досліджень потребує об'єднання зусиль фахівців різних галузей знань. Це сприятиме комплексному вивченню дзвонарського мистецтва Західного Поділля – важливого компонента національного культурного спадку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arto E. Die altrussische Glockenmusik. Eine musikslavistische Untersuchung // Musica Slavica. Beiträge zur Musikgeschichte Osteuropas. – Wiesbaden, 1977. – S. 77-159.
2. Блаженний Григорій Лакота, перемиський єпископ-помічник. Зібрані історичні праці / Вступ Марко Мельник. Зібрав й до друку підготував Володимир Пилипович («Перемиська бібліотека» перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі). – Перемишль, 2003.
3. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 258. Духовний собор Почаевской Успенской лавры. – Оп. 1-3 (1713-1939 гг.).
4. Жолтовський П. Художнє лиття на Україні в XIV–XVIII ст. – К., 1973.
5. Зборовський П. Автентичне музикування на Турківщині // Бойківщина: Наук. зб. – Дрогобич, 2002. – Т. 1. – С. 200-206.
6. Іваницький А. Українська народна музична творчість: Посіб. для вищ. та серед. учб. закладів. – К., 1990.
7. Історія української культури. У 5-и т. Т. 1: Історія культури давнього населення України / Ред. кол. тому: П. Толочко, Д. Козак, Р. Орлов та ін. – К., 2001. – С. 673-988.
8. Каргер М. Древний Киев. У 2-х томах. – М.–Л., 1958. – Т. 1. – С. 378-379.
9. Кіндратюк Б. Нариси музичного мистецтва Галицько-Волинського князівства / Редактор і автор перед. слова Ю. Ясіновський. – Івано-Франківськ–Львів (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Серія: Історія української музики. Вип. 9: Дослідження), 2001.
10. Кіндратюк Б. Церковне дзвоніння в прозових творах письменників Буковини та Галичини кінця XIX – початку XX ст. // Історія релігій в Україні: Праці XI-ї міжнар. наук. конфер. (Львів, 16-19 травня 2001р.) У 2-х кн. – Кн. II. – Львів, 2001. – С. 279–285.
11. Кіндратюк Б. Церковні дзвони Станиславова-Івано-Франківська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – Вип. III. – С. 170-180.
12. Кіндратюк Б. Усна народна творчість про церковні дзвони й дзвоніння // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. Вип. IV. Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 104-114.
13. Кіндратюк Б. Церковні дзвони й дзвоніння в духовному житті українців // Духовність українства: Зб. наук. праць: Вип. шостий / Ред. кол.: Ю. Білодід та ін. – Житомир, 2003. – С. 38-40.
14. Кіндратюк Б. Літописні джерела до історії дзвонів і дзвонів у Київській Русі // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. Вип. V. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 3-11.

15. Кіндратюк Б. Дзвонарське мистецтво в іконографії «Страшного Суду» // Історія релігій в Україні: Наук. щоріч. У 3-х кн. – Львів, 2004. – Кн. III. – С. 475-479.
16. Кіндратюк Б. Дзвони й дзвоніння на Русі в німецькомовному дослідженні // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. Вип. VI. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С. 12-22.
17. Кіндратюк Б. Павло Жолтовський – один із фундаторів української кампанології // Волинська ікона: дослідження та реставрація: Наук. зб. Вип. 11. Матер. XI міжнар. наук. конф. м. Луцьк, 3-4 листопада 2004 р. – Луцьк, 2004. – С. 40-43.
18. Кіндратюк Б. Дзвони й дзвоніння в монастирському побуті: джерела та матеріали // КАЛОΦΩΝΙΑ / KALOPHONIA. Наук. зб. стат. і матер. з історії церковної монодії та гимнографії. Число 2. – Львів, 2005.
19. Корній Л. Історія української музики. Ч. I.: (від найдавніших часів до середини XVIII ст.). – Київ–Харків–Нью-Йорк: Вид-во М. Коць, 1996.
20. Корній Л. Музична культура в Україні // Історія української культури. Т. 3: Українська культура другої половини XVII –XVIII століть / Ред. кол. Тому: В.Смолій, М.Попович, П.Сас та ін. – К., 2003. – С. 989-1001.
21. Кушлик Л. Народні музичні інструменти в календарних обрядах на Гуцульщині // Традиційна музика Карпат: Християнські звичаї та обряди: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ–Надвірна, 10-11 березня 2000 р.). – Івано-Франківськ, 2000. – С. 54-60.
22. Мацієвський І. Християнське та етнотрадиційне в інструментальній музичній культурі народів Карпат: взаємозв'язки та антиномії // Традиційна музика Карпат: Християнські звичаї та обряди: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ–Надвірна, 10-11 березня 2000 р.). – Івано-Франківськ, 2000. – С. 5-14.
23. Михайлова Р. Стародавні дзвони Волині і Галичини // Сакральне мистецтво Волині: Наук. зб. Вип. 9. Матер. IX міжнар. наук. конф. м. Луцьк, 31 жовтня – 1 листопада 2002 р. – Луцьк 2002. – С. 109-113.
24. Никаноров А. Инструментоведческие проблемы русской кампанологии // Вопросы инструментоведения. – Санкт-Петербург, 1993. – С. 94-97.
25. Ольховський А. Нарис історії української музики / Підготов. до друку, наук. ред., вступ. ст., комент. Л. Корній. – К.: Муз. Україна, 2003.
26. Пеленський Й. Дзвони на Україні-Руси // Діло. – Львів, 1910. – № 124-126.
27. Поділля / Л. Артюх, В. Балушок, З. Болтарович й ін. – К.: Видавництво НКЦ «Доля», 1994.
28. Працюк Б. Время и колокол // Час. Простір. Музика. Наук. вісник Національної музичної академії України ім. П. Чайковського. Вип. 25. – К., 2003. – С. 63-66.
29. Савега В. Благовест: История колоколов, колокольного литья, колоколен и колокольной бронзы. – Днепропетровск, 2000.
30. Січинський В. Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст. – Львів, 1925.
31. Скальковский А. История новой Сечи или Последняго коша Запорожскаго. Изд. 3. – Одесса, 1885. – Ч. I.
32. Стоцький Я. Конфіскація нерухомого церковного майна та реквізиція церковних і костельних дзвонів на Збаражчині у 1914–1917 роках // Київська Церква. – 2000. – № 4 – С. 126-129.
33. Тимофіїв М. Музичні інструменти Гуцульщини: група самозвучних // Музика Галичини. Musica Galiciana. – Львів, 1999. – Т. II. – С. 209-233.
34. Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. – Харків, 2002. – С. 269-275.
35. Цалай-Якименко О. Київська школа музики XVII століття. – Київ–Львів–Полтава, 2002.
36. Черкаський Л. Українські народні музичні інструменти. – К., 2003.
37. Чушенко І.-А. «Хтось у дзвони тихо б'є...» – Львів: Місіонер, 2001.
38. Шуба О. Церква і проблеми збереження та розвитку традиційної української культури // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 1–2. – С. 26-27.

39. Ярешко А. Колокольные звоны – инструментальная разновидность русского народного музыкального творчества // Из истории русской и советской музыки / Сост.: М.Пекелис, И.Гивенталь. – М., 1978. – С. 36-74.
40. Ярешко А. К вопросу изучения региональных традиций колокольной музыки // Вопросы инструментоведения. Вып. 3. – СПб, 1997. – С. 169-173.
41. Ясіновський Ю. Музична культура Галицько-Волинського князівства // Musica Galiciana. Kultura muzyczna Galicji w kontekście stosunków polsko-ukraińskich (od doby piastowsko-książęcej do roku 1945) / pod redakcją Leszka Mazepy. – Rzeszów, 2000. – Т. V. – S. 11-22.

Bohdan Kindratiuk

BELL-RINGING ART STUDIES OF WESTERN PODILLYA

Studies of ukrainian church bells and ringing phenomenon are analysed. Program tasks as grounds for systematic scientific searching are formulated. The union of efforts of specialists in different areas of expertise, in particular of ethnology, is called to. This will promote complex Western Podillya bell-ringing art studying.